

KMEČKI UPORI V SLOVENSKI UMETNOSTI

Književnost

Zbornik razprav Kmečki upori v slovenski umetnosti,* ki ga je uredil Štefan Barbarič, prinaša enajst razprav na temo kmečkih uporov enajstih avtorjev. Jedro jubilejne izdaje so predavanja s simpozija Slovenske matice (maja 1973) — ob 400-letnici velikega slovensko-hrvaškega kmečkega upora. Matičin zbornik upošteva odmevnost kmečkih uporov v več umetnostnih zvrsteh, od poezije in proze do dramatike in slovenske likovne umetnosti.

Zbornik uvaja razprava zgodovinarja Boga Grafenauerja z naslovom Problematika slovenskih kmečkih uporov v sodobni historiografski osvetlitvi. Avtor že dveh samostojnih knjig s področja kmečkih uporov: Kmečki upori na Slovenskem (1962) in Boj za staro pravdo v 15. in 16. st. na Slovenskem (1974) natančno pregleduje odkrivanja novih zgodovinskih virov o kmečkih uporih in dosedanje obravnavanje te problematike. Akademik Anton Slodnjak se ustavlja v razpravi Trubar in kmečki upori predvsem pri problematiki Trubarjevega pogleda na posameznika in družbo v slovenskih deželah v stoletju kmečkih uporov, ki jih je pisec prve slovenske knjige troje (1515, 1528 in 1573) sam doživel. Pri tem odkriva v Primožu Trubarju samostojnega verskega misleca, izvirnega družbenega kritika in daljnovidnega političnega in kulturnega načrtovalca. Slodnjakova domneva, ki jo izreka na koncu razprave, vidi v Trubarjevem sodelovanju z Ungnadom in würtemberškimi vojvodi ter hrvaškimi in srbskimi slovstvenimi sodelavci njegovo politično vizijo prihodnosti južnoslovanskih dežel, »ki je najbrž ne bi bilo mogoče vkleniti v meje habsburške družinske in centralistične državne politike.«

* (Zbornik razprav uredil Štefan Barbarič, Slovenska matica, Ljubljana 1974, opremil Marijan Tršar, str. 175.)

Literarni zgodovinar Boris Paternu ugotavlja v razpravi od kmečke puntarske do partizanske pesmi, da nosi slovenska književnost že v svoji zgodovini sledove dvojnega duhovnega vira. V Brižinskih spomenikih iz 10. st. opaža, da so s svojimi humanimi in lepotnimi sestavinami rabili predvsem vernikovemu opraviilu cerkvene spovedi in kesanja. Drugačno miselno značilnost odkriva v prvem natisnjenem slovenskem besedilu, nastalem v kriznem 16. stoletju, v ritmiziranem kmečkem puntarskem geslu iz leta 1515. Nastanek puntarskih refrenov razlaga avtor kot odpiranje prostora neposlušnosti, upora in radikalnega spreminjanja sveta. Ob lancnehtovski letak postavlja še dve tujejezični verzificirani besedili z opisi dogajanj v velikem puntu leta 1515: latinsko pesem Carmen Hexametrum in nemško besedilo Celovška rimana kronika.

V kasnejšem obdobju treh stoletij ugotavlja Boris Paternu praznino v obravnavanju puntarske tematike, saj je npr. Valvasor v svoji Slavi punte obravnaval s strogo fevdalnega stališča, medtem ko se tema puntarstva niti v fragmentih ne pojavi kot pozitivna tema.

Avtor razprave opaža prvi prerod puntarske teme šele v pesništvu 19. st., v Sonetnem vencu Franceta Prešerna, nato stagnacijo (Janežič, Trdina), ponovno razumevanje kmečkih puntov (Levstik), natančno pa še pregleduje, kako so sprejemali v poprešernovem času letak iz 1515.

V Aškerčevi Stari pravdi se puntarska tema prenosi v hkrati prevesi iz epske obdelave v območje proze in dramatike. Pri Ivanu Cankarju se tema puntarstva ne pojavi v zgodovinski obliki, ampak spremenjeni (Knjiga za lahkomišelné ljudi 1901, Hlapec Jernej in njegova pravica 1907). Tematiko puntarstva je v prozi aktualiziral Ivan Pregelj, v poeziji Alojz Gradnik (Tolminski punt), v dramatiki Bratko Kreft (Velika puntarija). Renesansa slovenske

kmečke puntarske pesmi opaža Boris Paternu v NOB v letih 1941 do 1945.

O vprašanju slovenske puntarske pesmi, s posebnim ozirom na letak iz leta 1515, razmišlja Jože Koruza. V slovenskem puntarskem geslu domneva samo del neznane slovenske bojne pesmi upornih kmetov iz začetka šestnajstega stoletja. Natančna analiza Nove pesmi o kranjskih kmetih daje hipotezo o izobraženem avtorju, oblika tiskanega letaka in tendenčnost pa časnikarski namen. Razprava pregleduje ob osrednjem tekstu še nekaj sodasnih, nakazuje pa potrebo po natančni raziskavi slovenskih ljudskih pesmi, ki imajo kakršnokoli zvezo s tlačansko problematiko in kmečkimi upori.

Jože Pogačnik raziskuje v razpravi Problemi književnega oblikovanja v motiviki kmečkih uporov književnooblikovalne probleme v motiviki kmečkih uporov in ugotavlja, da so le-ti večidel izvirali iz miselnih osnov realizma, ki je »določil idejno smer in ubeseditveno prakso. »To dejstvo izvaja avtor iz tematske vezanosti na zgodovinski pojav in duhovnega sprejemanja realistične dokritne v evropskih in slovenskih razsežnostih. V obsežnem pregledu o nastanku evropske miselnosti realizma 19. st. od Gustava Plancheta, Julesa Champfleuryja, prek H. Hettnerja, F. T. Vischerja, E. Ludwiga, J. Schmita do Augusta Comta in Heglove predstave o umetnosti kot »čutnem svetenuju ideje«, ki jo je v študiji Naše obzorje pri Slovencih prvi aktualiziral Fran Celestin, nato ponovil Stritar, išče avtor trdno podlago, ki je skupna realizmu in motiviki kmečkih uporov. V tematizaciji motiva kmečkih uporov daje avtor prvenstvo umetniškemu prikazovanju dogajanja in njegovih udeležencev, kakor je tematiko uspelo aktualizirati Aškercu in Kreftu, Preglju in Bevku, Prešernu in Cankarju in še vrsti drugih ustvarjalcev. Kmečki upori kot

slovenski književni motiv se Jožetu Pogačniku kažejo kot konstitutivni del slovstvene zavesti in ustvarjalne prakse, s katero je slovenska književnost hranila med narodom puntarsko razpoloženje in večala vrednote družbenega etosa. V Marginalijah o motivih v tematiki kmečkih uporov z dodano jim bibliografijo leposlovnih del o kmečkih uporih razmišlja Jaro Dolar. Pri tem upošteva predvsem manj znano, manj zahtevno, predvsem trivialno literaturo, med motivi pa folklorne (legendarne in zgodovinske reminiscence), raziskuje aktualizirane tipe-vodja upora, situacijske motive vse do obrabljenih klišejev. V vsej literaturi o kmečkih uporih avtor prepozna močan romantični nadih, med avtorji pa njihovo ideološko usmerjenost.

Razprava Janka Liške Aškerčeva Stara pravda v luči kritike prinaša natančen pregled kritičnih odmevov cikla od prve Levčeve kritike še pred izidom zadnje pesmi, prek odklonilne Mahničeve kritike in pozitivne Kersnikove do kritike Frančiška in Evgena Lampeta, Aleša Ušeničnika, Ivana Grafenauerja, Gojmirja Kreka, Josipa Regalija in drugih. Obsežnejši je pregled kasnejših sodb o Stari pravdi treh literarnih zgodovinarjev: Marje Boršnikove, Antona Slodnjaka in Jožeta Pogačnika.

Urednik zbornika, Štefan Barbarič, raziskuje Cankarjevo vizijo kmečkega puntarstva in ugotavlja, da »snovi kmečkih uporov v zelo obsežnem opusu nemirno ustvarjajočega novelista in dramatika ne zavzemajo posebno vidnega mesta, »v fabulativnem pogledu samo Potepuh Marko in kralj Matjaž, manj Krčmar Elija, v publicističnem delu v predavanju Slovensko ljudstvo in slovenska kultura (1907), Trubar in Trubarjeve slavnosti, medtem ko je precejšen del razprave namenjen raziskavi teze o Cankarjevem snovanju drame o obdobju kmečkih uporov. Lino Legiša raziskuje v razpravi Primorski kmečki upori v literarni obdelavi od-

mev, literarno obdelavo kmečkih uporov na Primorskem v delih Alojza Gradnika, Alojzija Remca, Ivana Preglja in Franceta Bevka.

Joža Vertot raziskuje Kreftovo Veliko puntarijo kot kolektivno dramo in hkrati eno najboljših tematizacij slovensko-hrvaškega upora leta 1573.

Na koncu je razprava Emilijana Cevca Kmečki upori v slovenski likovni umetnosti. V nji daje pregled tistih »slikarskih in kiparskih kreacij, ki so se porodile spontano iz zgodovinske situacije ali iz osebnih umetniških nuje ter človeške zavzetosti.« Pri tem razlikuje čisto likovno problematiko od vsebinske in dokumentarne V 15., 16. in 17. st. se ni ohranil noben likovni dokument te vrste, posredno pa leta 1682 v Valvasorjevem Prizorišču človeške smrti (slikar Ivan Koch). Prvo vidnejšo avtentično upodobitev prizora iz kmečkega upora leta 1515 predstavlja freska na stropu slavnostne dvorane v gradu Jelše. L. 1927 je razstavil Veliko sliko Matije Gubca Ferdo Vesel, 1913 Lojze Dolinar kip na prestolu sedečega Matije Gubca, v grafiki pa je v tem času upodobil velikega puntarja Miha Maleš, ponovno v kiparstvu pa Tone Kralj. 1938 se je razpis za izdelavo slik iz slovenske zgodovine udeležilo enajst slikarjev, natečaj pa je dal pri nas prvo priložnost za realizacijo monumentalne zgodovinske slike. Nadaljnji Cevčev pregled oblikovanja motiva kmečkih uporov v likovni umetnosti omenja še dela Karla Putriha, Marija Preglja, Hinka Smrekarja, Ljuba Ravnikarja, Ivana Čarga, Tineta Kosa, Vita Globočnika, Slavka Pengova, Borisa Kobeta in Milana Bizovičarja.

Zbornik razprav Kmečki upori v slovenski umetnosti sicer ne prinaša pregleda uglasbitev teme kmečkih uporov, daje pa vrsto tehtnih zgodovinskih in predvsem literarnozgodovinskih osvetlitev enotne problematike in s tem omogoča in opozarja na vrsto novih tez in hipotez, spoznanj in dejstev.

TONE FERENC, MILICA-KACIN WOHINZ, TONE ZORN — SLOVENCİ V ZAMEJSTVU

Pregled zgodovine Slovencev v zamejstvu med 1918 in 1945* treh avtorjev je prvi celotnejši prikaz zgodovine razvoja Slovencev v Italiji, Avstriji in na Madžarskem od prve svetovne vojne do zmage nad fašizmom v letu 1945. Posamezna poglavja so napisali dr. Milica Kacin-Wohinz o Slovencih v Italiji do leta 1941, dr. Tone Zorn o Slovencih v Avstriji in na Madžarskem do leta 1945 ter o boju za mejo po maju 1945 in dr. Tone Ferenc o osvobodilnem boju primorskih Slovencev.

Prvi del knjige Slovenci v zamejstvu obsega tri poglavja s pregledom položaja Slovencev v Italiji, Avstriji in na Madžarskem med leti 1918 in 1941, drugi del Program zedinjene Slovenije v NOB s pregledom osvobodilnega boja na Primorskem, Koroškem in boja za mejo. Zgodovinskemu delu knjige je dodan obsežnejši pregled literature o zgodovini Slovencev v zamejstvu s številnimi zemljevidi.

Iz predgovora h knjigi zvemo, da so zgodovinarji napisali zgodovinski pregled na pobudo Zavoda za šolstvo SRS in DZS, delo pa je pregleden, sistematičen ter s številnimi fotografijami in drugimi dokumenti dopolnjen neke vrste učbenik, priročnik za učitelje in profesorje zgodovine na osnovnih in srednjih šolah.

Pregled zgodovine Slovencev v Italiji je zaradi svojega obsega in široko zastavljene problematike najzanimivejši in najobsežnejši, saj zavzema dobro polovico knjige. Ob obsežnem prikazu razmer pred prvo svetovno vojno, vprašanj razmejitve leta 1914, pregleda gospodarskih, socialnih in upravnih razmer v Julijski krajini, političnih razmer pod okupacijo, v dobi meščanskih de-

* (DZS 1974, Pregled zgodovine 1918—1945, notranja oprema Hilarij Frančeškin, zunanja oprema Nadja Furlan, str. 326.)